

Про лицаря Добриню та його сестричку Забаву

Юрій Тис

Давним-давном жив у Києві старий і шляхетний князь. Він не мав дітей, тому в його замку виховувалося двоє сиріток, такі з його княжого роду. Хлопчик звався Добриня, а сестричка — Забава.

Коли народився Добриня, з ясного неба загуркотіли громи, але це не означало, що небо загнівалося, навпаки, воно повідомляло, що народився хлопчик, який виросте на лицаря-багатиря. Того дня несподівано дозріли яблука й грушки, коні почули в собі велику силу, а вода обертала млинові кола з більшою вдесятеро силою.

Коли народилася Забава, сонце вийшло на небо великим золотим кружалом, усі люди раділи й ніхто не сказав нікому поганого слова; пташки співали так гарно, як у раю, а квіти вирости в три рази більші, як звичайно. Кожний знав, що Забава виросте на дівчину надзвичайної краси, і про її доброту лунатиме слава на цілий світ.

Тільки злі сили страшенно злякалися Добрині. Відьми позамикалися з страху в своїх хижих, лиходії нараджувалися пошепки, що їм робити, а змії не виповзали з печер. Аж на дев'ятий день всі зійшлися на Чорну Раду. Там міркували, як звести Добриню з світу.

І ось незабаром після того підповзла до Добрині мала гадина, щоб його вкусити. Хлопчина вхопив її ручкою за шию так, що вона не могла йому нічого вдіяти, і почав до неї цікаво приглядатись.

— Кінець мені! — з страхом подумала гадина й пожаліла, що так слухняно погодилася на підшепти лиходіїв укусити Добриню й заподіяти йому смерть. Але Добриня приязно всміхнувся до гадини, а потім погладив її по блискучому слизькому тілі й випустив на волю.

— Ніколи, ніколи не зроблю йому нічого злого! — рішила гадина, ховаючись швидко в траві.

Іншим разом, коли Добриня вже підріс на жвавого хлопця, захотів він видряпатися на велетенського дуба. Пів дня підлазив щораз вище і, коли майже досягав білої хмарки, що якраз пропливала біля нього, сів на гілку та й почав розглядатись по околиці. Чародій, зробившись невидним, зломив гілку, і Добриня полетів дотолу.

Він падав і падав, аж нагло підлетів великий орел, і Добриня сів на нього, мов на коня. Тепер ширяли обидва дотолу.

— Дякую тобі за рятунок! — крикнув Добриня.

— Нема за що. Чародій зробив себе невидним для людей, але забув про нас, птахів. Я побачив усе й підхопив тебе.

Однієї ночі злі сили підкрались під вікно Добрині. Хлопчик побачив страхітливий постаті: одна була, як гора, чорна, з рогами і шкірила до нього зуби. А друга стояла

поруч, біла, як полотно, мала одне око по середині чола. Вони хотіли налякати Добриню, щоб він на все життя залишився полохливим боягузом. Але хлопець не злякався.

— Ану, — крикнув, — підійдіть ближче! Я вам покажу, чи вас боюся!

Злі сили не мали відваги наблизитись і зникли.

У замку веселішало з дня на день. Щебетали собі безжурно Добриня з Забавою, під покрівлею звили свої гніздечка ластівки і виховували маленьких пташат, а біля димаря намостив гніздо чорногуз-бузько і веселив дітей клекотом. Вечорами квакали жабки, вночі цвірчали цвіркуни, а ранками виводили свої співи жайворонки та горобці.

Напасті злих сил не тривожили хлопчини. Він ставав щораз сильніший і дужчий. Пробував уже вдягати на себе лицарську зброю, стріляти з лука, а списом кидав майже на пів милі. Любив ходити по околиці й завжди брав з собою сестричку Забаву. Ходили собі в ліс або на поле, купалися в річці, бігали по леваді.

II.

Минали роки... Добриня став сильним, здоровим юнаком. Тепер він уже їздив верхи по цілій країні, одягав на себе залізну броню й лев'ячу шкуру, а його зброєю були лук, стріли й кований залізом спис. Люди раділи вродливими юнаком і казали:

— Бачили ви Добриню? Його волосся — немов золото. Його брови — як у чорного соболя. Його очі — як у ясного сокола.

А, він ходив по країні й шукав лихих сил — хотів їх вигубити дорешти. Тільки раз на рік вертався до замку.

Одного дня, вернувшись додому і привітавшись з старим князем та сестричкою, завважив він, що його прибраний батько, старий князь, задуманий і поважний.

Добриня спитав, які думки насіли князя.

— Хочу збудувати замок, могутній і найкращий з усіх, про які хто небудь чув, — відповів князь. — Але на це треба мені трьох років!

Добриня засміявся: — А я, князю, вибудую за три дні!

І взявся негайно до роботи.

Першого дня були готові стіни. Другого дня — вежі й бані, а третього закінчив будову.

Люди чудувалися, оглядали диво невидане і казали:

— Замок наче в казці. Одна баня — на небі сонце і в замку сонце. Друга баня — на небі місяць і в замку місяць. Третя баня — на небі зірки і в замку зірки. А коли падає зірка з неба, — казали, — то в замку іскри так і сипляться!..

Тоді Добриня припоясав меч, попрощався з князем і сестричкою Забавою та й подався в темні ліси і скелясті гори. Зачув, що десь недалеко живе Змій, велетенський і лютий, який пожирає людей та сіє пострах. Зладив собі Добриня лук, такий тугий, що натягнути його не могло троє людей, а сагайдак з золотими стрілами. Сів на білогривого коня і рушив у дорогу.

— Неси мене, коню, до Змія страшного, хай випробую на ньому свою силу!

І поїхав.

Довго їхав лісом, аж прибув у місце, куди пташки вже не долітали, де комахи не

бриніли, не було чути лящань, криків і співів. Ліс став чорний, страшний. Добриня спинився на поляні, сумній і тихій. Трава тут була витоптана, наче б орда проходила, а голі галузки стирчали мертво над ним. Поки Добриня подумав, куди їхати далі, затріщав сухий хмиз під могутніми лапами, і з-понад хашів вихилилася до нього страшна плоска голова. Вона була сіро-зеленого кольору і коливалася на довгій шиї, а жовті очі, наче скляні, непорушно дивились на лицаря.

— Вітаю тебе, багатирю Добрине, в моєму царстві! — зашипіла голова, розкривши страшну пащу.

Це був Змій, якого шукав Добриня.

Змій дивився тепер мовчки на лицаря. З його пащеки висувався велетенський чорний язик на кінці роздвоєний, а голова похитувалася на вужуватій шиї.

— Добридень! — відповів Добриня. — Кажеш, що це твоє царство? А я думаю, що не твоє, а княже.

Змій роззявив пащеку в хижому посміху

— Не будемо сперечатися! Все одно.

Він виповз з хашів, і Добриня міг до нього добре приглянутися.

Тіло Змія було вкрите сіро-зеленою поморщеною шкірою, а на хребті стирчали роги, наче рідкий гребінь. З-поза великої голови висунулися ще дві менші і теж дивилися на лицаря жовтими очима. Важкі лапи з могутніми пазурами могли розчавити й десять їздців. Грубий хвіст волівся по землі і хитався то сюди, то туди.

Змій наблизив свою голову до багатиря Добрині так близько, що ледь не лизнув його своїм чорним язиком. А пащека з гострими зубами була така велика, що у ній міг би вміститися сам Добриня з своїм конем.

— Не боїшся мене? — спитав Змій підлесливо, і дві менші голови теж витягнулися до лицаря.

Добриня дзвінко засміявся.

— Тебе? Мені й на думку не прийшло боятися. Хоч, правда, страшний ти звір!

Змій покірно спустив свої три голови.

— Отож то! Люди кажуть, що я лихий гад, що пожираю їх, і вони бояться мене. А я звір тихий, живлюся листям і нікому шкоди не чиню.

Жаль стало лицареві Змія. Подумав, що цей звір має добре, хоч холодне, серце.

— Будьмо друзями! — сказав Змій. — Нема чого нам ворогувати!

— Будьмо друзями! — погодився Добриня і ласкаво погладив Змія по голові. Але від цього дотику стало лицареві неприємно: голова була холодна й вогка.

Змій вибачився, що не просить друга до свого палацу: ще не влаштувався; живе, де попаде, і щойно вчора відкрив затишну печеру, в якій буде мешкати.

Попрощалися. Коли Добриня від'їхав, Змій розхилив пащеку в злорадому посміху, і всі три голови поглянули хитро одна на одну.

Змій завернув у хаші. Під його стопами падали дерева, а він ішов поволі й задумано. Під вечір вийшов на рівнину, повну великого гострого каміння. Здалеку бовваніла скеля з темним отвором. Перед печерою лежали порозкидані людські кості. Це були

останки жертв Змія, які він схопив і пожер. Поволі увійшов Змій у печеру і ліг ночувати.

III.

Три роки мандрував Добриня по світу. За той час урятував немало людей, боровся з левачами в пустині, розгромив кодо чародіїв, визволяв в'язнів з неволі і не завважував, що завжди хтось стежить за ним, щоб його вбити.

Бувало, валилося на нього могутнє дерево, наче підтяте невидною силою, та Добриня тільки відкидав його від себе рукою. Часом вода заливала околицю, якою він проїжджав. Тоді він стягав коня до скоку і вже гнався понад водами на суху землю. Страшні бурі настигали його в чистому полі, і громи били в нього. Добриня ловив блискавки у жменю і відхиляв їх набік. Нічого лихого не притрапилося ні йому, ні його білогривому коневі. З усіх тих дивних і небезпечних пригод виходив ціло й щасливо.

І був би довго їздив по світі далекими землями та небосажними горами, якби не добігла до нього сумна вістка: зникла без сліду його улюблена сестричка Забава!

День і ніч чвалував Добриня додому. Тільки вряди-годи давав відпочивати коневі. Так добився до княжого замку.

Посумнів замок, закутався у мряку і поник. На брамі й на вежах звисали чорні прапори, і всі двері були відчинені.

Добриня ввійшов у світлицю. Сонце, місяць і зорі на банях померкли, і всі мальовила поблідли. Ніхто з замкових людей не підійняв очей на нього. Князь сидів зажушений на золотому кріслі; посивів з жалю, а очі були сумні й померкли.

Добриня став перед князем на коліно, а князь промовив:

— Добрине-сину, чувач, яке лихо нас стрінуло? Зникла Забава, пропала без сліду!.. Мудреці, що читають у зорях, нічого сказати не можуть, бо якась темна сила закрила зірку Забави. Дехто каже, що це Змій схопив її.

— Змій? — скрикнув Добриня. — Мій друг? Чи це можливо? Треба розвідати, князю! Негайно поїду до Змія. Він скаже мені правду.

У той час Змій скликав чародіїв та чаклунів і наказав їм збирати чорні війська, щоб завоювати княжу землю. Радую закінчили, всі роз'їхалися, а Змій поповз у свою печеру.

В печері було темно; під стіною було велике Змієве леговище з трави й моху, а стіни були розмальовані якимись рисунками-закляттями, яких ніхто не вмів прочитати, крім самого Змія.

Він поліз під стіну, звівся на задніх лапах і всунув голову в отвір, що виднів угорі. По той бік стіни була друга печера, а в ній сиділа полонена Забава.

Вона й досі не могла опам'ятатися з переляку. Ще й тепер стояла в неї перед очима страхітлива подія: вийшла була на левачу назбирати квіток, коли нараз з хашів висунулася Змієва голова і схопила її величезною пащекою.

Побачивши тепер знову цю страшну голову, Забава скрикнула і сховала лице в долоні.

— Як почуваєш себе, дівчино? — зашипів Змій. — Ще досі плачеш, ще досі тужиш? Забава мовчала.

— Я йду війною на твого князя, — продовжував Змій. — Розтопчу села, розметаю міста, а землю заселю лиходіями та відьмами. Заживемо з тобою у княжому замку. А якщо стріну твого брата, закую в заліза і вкину в глибоку підземну печеру. Там буде коротати своє життя!

— Ні, ні! — скрикнула Забава. — Мій брат — великий войовник і багатир. Як він довідається про тебе, поб'є і тебе і твоє військо.

Змій тільки засміявся і зник.

IV

На той час, коли Змій збирав чорні війська, Добриня проїдався з князем:

— Іду рятувати сестричку! Бувайте здорові, князю!

Виїхав за місто — пристанув: — "Куди далі? Де шукати Забаву? Поїду до Змія, може щось порадить..."

Подався до лісу. На сумній галявині довго кликав і шукав по хащах. Нікого тут не було. Що робити?

— Чого стоїш, Добрине? — почув біля себе глухий голос.

Оглянувся і побачив старого облізлого вовка, що понуро дивився на нього.

— Змія, друга свого шукаю, — відповів Добриня.

— Даремні твої труди! — промовив вовк. — Нема Змія! Пішов у далекі землі, не захотів тут залишатися. Не злюбили його люди, не шанували. А шкода, добрий звір був і помічний. Не шукай, не знайдеш! Вертайся радніш до замку!

Так сказав вовк і зник. Не знав Добриня, що це був чародій, якого прислав Змій.

Поїхав далі лісом, ген, аж над берег розлогого озера. По воді пливла біла лебідка. Вона звернула голову до Добрині і промовила людським голосом:

— Чого шукаєш, Добрине?

— Змія, друга мого шукаю.

— Нема Змія, — засумувала лебідка, — покинув нас і ніколи, ніколи вже не вернеться.

І тепер не знав Добриня, що лебідка — це відьма, яку наслав Змій.

Добриня, все таки, не поймав віри цим словам і поїхав далі. Виїхав з лісу: — Куди далі їхати? Який шлях вибрати?

Недалеко в траді щось зашелестіло, аж кінь здригнувся.

— Не лякайся мене, це я, гадючка! — почувся тоненький писклявий голосок.

Добриня побачив у траві маленьку головку, що підіймалася до нього.

— Не пізнаєш? Це я мала тебе вкусити, як ти був маленький. А ти пустив мене на волю, не покарав.

Добриня нахилився з коня й засміявся:

— Як я можу тебе пізнати? Сам не пам'ятаю тієї події, про це мені тільки розповідали в замку.

— За твоє добре серце я тобі віддячуся, — сказала гадючка. — Напийся води з джерельця, напийся води!

І гадючка зникла в траві.

Добриня зіскочив з коня, прив'язав його до дерева, а сам почав шукати джерела. Знайшов, зачерпнув руками води й випив.

Вода була свіжа й холодна. Смакувала йому, а все ж він почув, що з ним щось дивне діється: знепритомнів на хвилину, а коли опам'ятався, глянув у воду, наче в дзеркало. З води дивився на нього гарний молодий олень з великими розложистими рогами. Побіч стояв Добринин кінь і спокійно пасся.

Олень-Добриня зрозумів тепер, що мусить знайти інших оленів, від яких зможе усе вивідати. Подався в ліс. Уже під вечір зустрів стадо оленів.

Старий, досвідчений провідник стада підійшов до нього й пізнав відразу, що новий олень не справжній, а зачарований.

Привіталися і, коли олень-Добриня спитав про Змія, старий відповів:

— Нема його тут, перейшов у свої сторони. Зайдеш до нього шляхом, що веде на північ. Треба перейти ліси аж до Сумної рівнини. Що там далі діється, ніхто з оленів не знає. Ми з лісів не виходимо.

Ще довідався Добриня, що Змій готує війну проти його батьківщини. Олені були цим дуже збентежені: усяка війна їм не до вподоби, а як Змій переможе князя, життя стане просто неможливе.

Добриня подякував і подався до свого коня. Ще раз напився води з чарівного джерела і знову прибрав людську постать. Сів на коня й погнався вказаним шляхом.

Уже давно переїхав ліси й бори, далеко залишив за собою квітучі левади й поля. Скакав тепер чужою, сумною землею. Трава була низька й пожовкла від холоду. Морозний вітер дув з півночі, а довкола була пуста — ні села, ні міста!

— "Як обороню мою батьківщину? — думав Добриня. — Як визволю Забаву?"

Доїхав до роздоріжжя. При дорозі, що звертала направо, почув голос:

— Поїдеш туди — багатим станеш!

Глянув наліво — там ішла друга дорога. Звідти залунало:

— Поїдеш туди — згинеш!

Добриня глянув, хто це говорить, але нікого не побачив. Сіпнув вудила й поїхав наліво.

Незабаром побачив напіврозвалену хижу. Вона стояла сама-самісінька серед рівнини. Коли наблизився, з вікна вихилилася старезна голова з довгою сивою бородою. Борода маяла від вітру сюди й туди, замітаючи землю перед хатою.

— Спізнівся, Добрине! — захотіла голова. — Змій уже під Києвом!

— А я таки його вб'ю! — відповів Добриня.

— Е-е, не нахваляйся! Змій має велике військо. Поїдь далі — побачиш сліди на землі: могутнє військо пройшло туди! Що ти сам вдієш? Змій забрав і в'язнів з собою, і твою Забаву теж! Вони вже під Києвом, а тобі прийдеться їхати туди хіба з тиждень. Поки прибудеш, Змій здобуде місто!

Добриня скочив конем уперед. І справді, впоперек степу тягнулася сіра смуга землі, стоптаної людьми й кіньми. Смуга тягнулася на південь, де ген далеко, за обрієм, була його батьківщина.

V.

Добриня стягнув поводи коня і помчався в сторону Києва. Кінь біг, як вихор; його біла грива розвівалася на вітрі, як прапор, копита ледве торкалися землі. Що ріка — перескакував її з берега на берег, що гора — пролітав понад нею, наче орел. Під вечір Добриня з'явився позаду Змієвого війська. Воно якраз готувалося до облоги.

Добриня глянув на місто. Лицарі стояли на мурах із зброєю в руках. Отже, прибув саме впору!

Скочив Добриня конем уперед, і вже був у гущі ворожого війська. Вдарив мечем направо й наліво, і за кожним ударом падало сімдесятеро ворогів, за кожним скоком десятеро їх топтав кінь. За хвилину став він по середині табору на великому майдані. Там було зелене шатро, як гора, а перед шатром лежав Змій.

— Боронися! — гукнув Добриня, підскакуючи до потвори.

Змій схопився, заревів, витягнув усі три шиї, і з пащек його сипнуло вогнем.

— Ставай до бою! — крикнув Добриня і блиснув мечем. — Ми обидва вирішимо війну!

Змій знову заревів з люті й замахнувся могутньою лапою на Добриню. Але він враз відскочив конем убік.

Так почався бій. Змієве військо, опам'ятавшись від переляку, оточило майдан великим колом. З мурів Києва княжі воїни приглядалися до незвичайної події.

Змій кидав своїм могутнім тілом, палив вогненним подихом і бив хвостом з такою силою, що аж гори дрижали й мури міста хиталися. Кілька разів Добриня досягнув мечем Змія, зранивши йому шию й хребет. Але сталь сковзалася по твердій шкірі, і тільки раз удалося Добрині сильніше зранити одну з голів Змія.

Раптом Змій замахнувся хвостом, щоб ударити Добриню. Від цього помаху війнуло бурею, так що шатро завалилося, а половину війська змело з поля. Добриня не сподівався вдару. Тільки кінець хвоста зачепив його, але вдарив так сильно, що лицар полетів у повітря, високо, аж поза хмару. Летів, сидячи на коні, і згори добре бачив замок, Змія й усе його військо.

Добриня не збентежився. Він цупко тримав поводи і спрямував коня додолу. Великими кругами, наче орел, злітав тепер униз. За хвилину знову стояв перед Змієм. Завваживши, що Змій реготався з його пригоди, Добриня скочив з коня, підняв меча і підбіг до Змія. Бій почався наново.

За третім ударом Добриня відрубав Змієві одну голову. Заревів Змій з болю, і страх пішов ворожим військом. А здалеку, з міста, залунали радісні голоси княжих воїнів.

— Бий, Добрине, рубай потвору! Борони батьківщину й князя!

Добриня засміявся й підніс до них руку. Цю хвилину використав Змій і сипнув вогнем.

— Ще мало? — зашипів. — Ну, тепер прийшов тобі кінець! Хай же твоя сестра дивиться на твою смерть! Гей, — заревів щодуху, — приведіть в'язнів!

Сторожа вивела наперед полонених, а між ними й Забаву.

— Сестричко!

— Братіку!

Змій кинувся на лицаря. Закипів останній бій. Нові сили вступили в багатиря. Ось хто украв його сестричку! Ось хто зрадив його довір'я!

З нестримною снагою кинувся Добриня на Змія. Змій сипав вогнем, топтав лапами, бив хвостом, але ні разу не зачепив лицаря. Став слабшати від бою й від ран. Тоді Добриня наважився і рубнув мечем. Друга голова покотилася додолю.

Змій скрутився й заревів люто, аж похилилася трава і дерева нагнулись до землі. А Добриня підбіг і загнав меча просто в серце Змієві. Потвора звалилася безсило на землю.

Великий жах охопив Змієве військо. Воно почало втікати, кидаючи зброю й воєнні припаси.

Добриня обіймав і цілував свою сестричку. Забава плакала з радості й зворушення. Коли оглянулися, побачили, що вони самі. Княжі воїни та в'язні кинулися в погоню за ворогом, щоб його знищити дорешти.

Добриня дав Забаві найкращого коня, сам сів на свого білогривого і, коли військо князя вернулося, на самім його переді в'їхав у Київ.

На брамі вітав їх князь на коні й міські достойники. Всі подалися до замку. На вулицях стояли юрби народу. Люди вітали багатиря та його сестричку окликами й оплесками, кидали їм квіти, стелили килими під ноги. Добриня їхав побіч князя. Гордо держав голову й усміхався до народу, а коли оклики підсилювались, вітав людей рукою і клепає свого коня по шиї. Хотів цим показати, що частинна заслуга належить і його вірному коневі. Ясні хвилі волосся спливали йому на плечі, а очі горіли щастям і гордістю перемоги.

По другому боці князя їхала Забава. Легко тримала в руці поводи і чарівним щирим усміхом дякувала людям за привіти. Була щаслива, що має такого брата, славного лицаря, про якого складатимуть легенди й пісні.

Опісля в замку був великий бенкет. Сонце на бані, місяць і зірки знову засвітилися так ясно, як давніше.

Під замком зібрався народ. Тоді вийшов князь на балькон, а побіч нього стали Добриня з Забавою. І проголосив старий князь:

— Засядуть Добриня з Забавою на золотому кріслі і правитимуть землею нашою для ясного й щасливого майбутнього!

**

Отаке то розповідали старі люди внукам, а внуки — своїм унукам аж по сьогодні, щоб не забули імени Добрині й Забави, щоб усі діти мали приклад, як боронити свою землю і не боятися ніякого, хоч би й найсильнішого ворога.